

פיתוחי חותם

מעשה חרש אבן פתוחי חתם תפתח את שתי האבנים על שמת בני ישראל מסבת משפחות זהב תעשה אתם: (שמות כח יא).¹

והאבנים תהיין על שמת בני ישראל שתיים עשרה על שמתם פתוחי חותם איש על שמו תהיין לשני עשר שפט: (שמות כח כא).²

ועשית ציץ זהב טהור ופתחת עליו פתוחי חתם קדש לה': (שם שם לו).³

מסכת סוטה דף מח עמוד ב

תנו רבנן: שמיר - שבו בנה שלמה את בית המקדש, שנאמר: "והבית בהיבנותו אבן שלמה מסע נבנה" (מלכים א ו ז) - הדברים ככתבן, דברי ר' יהודה.⁴ אמר לו ר' נחמיה: וכי אפשר לומר כן? והלא כבר נאמר: "כל אלה אבנים יקרות וגו' מגורות במגרה!" (שם שם ז ט).⁵ אמר רבי: נראין דברי רבי יהודה - באבני מקדש, ודברי ר' נחמיה - באבני ביתו.⁶ ור' נחמיה, שמיר למאי אתא?⁷ מיבעי ליה לכדתניא: אבנים הללו אין כותבין אותן בדיו, משום שנאמר:

¹ הפסוק מדבר בשתי אבני השוהם שהיו על כתפות האפוד שם נחקקו שמות כל בני ישראל, כפי שאומר הפסוק הקודם: "ששה משמתם על האבן האחת ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית לתולדתם".

² פסוק זה מדבר בשנים עשר אבני החושן: אודם, פטדה, ברקת, נופך, ספיר, יהלום, לשם, שבו, אחלמה, תרשיש, שוהם וישפה, שגם עליהן נכתבו שמות כל בני ישראל כל אחד על אבן נפרדת שהייתה צבעו וסמלו (ובאבן האחרונה היה כתוב: "בנימין שבטי ישורון"). וכבר הרחבנו בשמות השבטים וסדרם על שתי כתפות האפוד ועל החושן, בדברינו [ונשא אהרון את שמות בני ישראל](#) בפרשה זו וגם בדברינו [צבעי השבטים וסמלם](#) בפרשת המסעות בספר במדבר. והפעם נרצה לדון באופן בו היו השמות חקוקים, בפיתוחי החותם.

³ כלי קודש ו בגד כהונה נוסף שהיה עשוי "פיתוחי חותם", הוא ציץ זהב שהיה נתון על מצח אהרון וכפר על הקודש. המשותף לכל "פיתוחי חותם" אלה, הוא שהם קשורים בבגדים המיוחדים לכהן הגדול. והשונה ביניהם, פיתוחי החותם שבאבני האפוד והחושן היו פיתוחי אבן ושקועים ("חק יריכות" בלשון הגמרא, להלן) ואילו אלה שבציץ זהב היו פיתוחי מתכת ובולטים ("חק תוכות"). וחזרו ונשנו "פיתוח חותם" אלה בפרשת פקודי, שמות פרק לט פסוקים ו, יד ל. ולא מצאנו עוד "פיתוחי חותם" בכל התורה והתנ"ך. במקדש שלמה (מלכים א פרקים ו, ז, הדגש הוא הרבה יותר על הבית עצמו, מבחוץ ומבפנים, ופחות על הכלים. ובגדי הכהונה לא נזכרים שם כלל, רק פיתוחים אחרים. אך יש עוד "פיתוחי חותם" בתולדות ישראל וזו הפתעה השמורה למי שישאב וילגום את הזמים עד סופם.

⁴ עמוד קודם ובאת המשנה המונה את כל הדברים שבטלו לאורך הדורות: "משבטלה סנהדרין - בטל השיר ... משמתו נביאים הראשונים - בטלו אורים ותומים. משרחב בית המקדש - בטל השמיר ונופת צופים וכו'". באה ברייתא זו ומסבירה מהו אותו שמיר שבטל ומה היה תפקידו. ואגב אורחא משתמע שהשמיר היה קיים כל עוד שבית המקדש היה קיים, משמע שהוא שימש לא רק להקמת הבית, אלא גם לעבודות תחזוקה שוטפות לחזק את בדיק הבית (ראה דברינו [הפטרות שקלים - חיזוק בדיק הבית](#) בשבת שקלים). ולדעת מפרשים מסוימים, הכוונה לבית שני שרק בחורבנו נעלם השמיר! והמתעניינים לדעת מהו "נופת צופים", בפרט כהננה למשלוח מנות לפורים, מוזמנים לעיין במקור בגמרא שם שמביאה מספר דעות בעניין.

⁵ היינו בדיוק כפי שכתוב בפסוק בלי שום דרשות ופירושים. זה ביטוי לא-נודר בהלכה ובאגדה שמשמעותו חזקה בהרבה מהביטוי "אין מקרא יוצא מידי פשוט": ובמקרים רבים בעל הדעה הוא רבי יהודה כנגד רבי מאיר או רבי יוסי. ראה למשל גמרא פסחים כא ע"ב: "דתניא: לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי וגו'. אין לי אלא לגר בנתניה ולנכרי במכירה, לגר במכירה מנין? תלמוד לומר: לגר אשר בשעריך תתננה או מכור. לנכרי בנתניה מנין? תלמוד לומר תתננה ואכלה או מכור לנכרי. נמצאת אומר: אחד גר ואחד נכרי, בין במכירה בין בנתניה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: דברים ככתבן, לגר בנתניה ולנכרי במכירה".

⁶ ראה הפסוקים שם בתיאור הבניינים הגדולים שבנה שלמה: בית המקדש, בית המשפט (בית נפרד?), ביתו ובית בת פרעה: "כל אלה אבנים יקרות כמדת גזית מגרות במגרה מבית ומחוץ וממסד עד הטיפחות ומחוץ עד החצר הגדולה: ומיסד אבנים יקרות אבנים גדולות אבני עשר אמות ואבני שמונה אמות: ומלמעלה אבנים יקרות כמדות גזית וארז". ולא נראה לר' נחמיה שניתן היה לבנות בנייה גדולה כזו ללא עבודות סיתות כמקובל, מה גם שכתוב מפורש: "מגרות במגרה". מגרה היא מסור, ראה במילונים ובמפרשים על הפסוק, כגון דעת מקרא.

⁷ לפי שיטת ר' נחמיה, אכן השתמשו בכלי מתכת לסיתות ועיצוב אבני המקדש, אלא שזה נעשה "מבחוץ" - בבתי המלאכה מסביב, לא בהר הבית, לא באתר הבנייה עצמו. והפסוק האומר: "והבית בהיבנותו אבן שלמה ... נבנה", מדבר על החרוץ או חצר הבית, שם אכן לא נשמע הברזל. ד"ק ותראה מה הפסוק המלא אומר: "והבית בהבנתו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרון כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנתו".

⁸ אם הזכרנו את האבחנה בין בית המקדש ובית שלמה הפרטי, ניזכר גם בהבחנה נוספת, בין בית המקדש ובין המזבח. במזבח יש דין מיוחד שלא לבנות את אבניו גזית. ראה דברינו [מזבח אדמה תעשה לי](#) בפרשת יתרו שם נדרשנו גם לנושא מזבח האבנים. ראה מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה יא: "לא תבנה אתה גזית - בו אי אתה בונה גזית, אבל אתה בונה בהיכל ובקדש הקדשים גזית. שהיה בדין: ומה אם מזבח הקל, אסור לבנות בו גזית, ההיכל וקדש הקדשים החמורים, דין הוא שלא יהו בונין בהן גזית! תלמוד לומר: לא תבנה אתה גזית - בו אי אתה בונה גזית, אבל אתה בונה גזית בהיכל ובקדש הקדשים". וזה לכאורה אפילו יותר מר' נחמיה! אך כבר גלשנו דיו והגיעה השעה לחזור לפיתוחי החותם נושאנו פיתוחנו.

⁹ רבי הטיל פשרה בין שיטת ר' יהודה ור' נחמיה, אבל לשיטת ר' נחמיה שגם את אבני בית המקדש סתתו בשיטות הרגילות רק עשו את זה "מבחוץ" (הערה 7 לעיל), אז בשביל מה היה בכלל נחוץ השמיר? מה עשו איתו? מכאן נגיע אל אבני החושן והאפוד.

"פיתוחי חותם", ואין מסרטין עליהם באיזמל, משום שנאמר: "במילואותם" (שמות כח כ).¹⁰ אלא, כותב עליהם בדיו ומראה להן שמיר מבחוץ והן נבקעות מאליהן, כתאינה זו שנבקעת בימות החמה ואינה חסירה כלום, וכבקעה זו שנבקעת בימות הגשמים ואינה חסירה כלום.¹¹ תנו רבנן: שמיר זה ברייתו כשעורה, ומששת ימי בראשית נברא,¹² ואין כל דבר קשה יכול לעמוד בפניו. במה משמרין אותו? כורכין אותו בספוגין של צמר, ומניחין אותו באיטני של אבר מליאה סובי שעורין.¹³

רמב"ם הלכות כלי המקדש פרק ט הלכות א-ב

כיצד מעשה הציץ? עושה טס של זהב רחב שתי אצבעות ומקיף מאוזן לאוזן וכותב עליו שני שיטין קדש לה' ... והאותיות בולטות בפניו [כיצד] חופר את האותיות מאחוריו והוא מדובק על השעוה עד שבולט.¹⁴

רמב"ן שמות פרק כה פסוק ז¹⁵

אבל ענין מילואים הוא, שתהיינה האבנים אבני שלמות, שנבראו כך, ולא תהיינה אבני גזית שנכרתו ממחצב גדול או שנחצב מהן כלום.¹⁶ כי גם בתולדות¹⁷ ידוע שאין שלמות כוחות האבנים היקרות והסגולות שבהן, זולתי באבן אשר היא כחלוקי אבנים מן הנחל. ולכך תרגם אונקלוס אשלמותא ... תרגם המילוי ללשון שלמות, וכן "מלא אותם חכמת לב" (להלן לה לה) - אשלם, כי איננו דבר שימלא כלי, אבל הוא שלמות, שהיו שלמים בחכמה. וזה טעם "ובחרושת אבן למלאת" (להלן לא ה), שידעו לפתח פיתוחי חותם באבנים במלאותם.¹⁸

¹⁰ מחד גיסא אומרת התורה: "פיתוחי חותם", משמע שצריך "פיתוח", גילוף, חקיקה וכדומה ואין להסתפק בצביעה בדיו או סממן כלשהוא. מאידך גיסא, אומרת התורה "במילואותם" (ראה פסוק אחד לפני הפסוק השני שהבאנו לעיל בסיום פירוט אבני החושן: "וְהַטּוֹר הַרְבִּיעִי תְרִשִׁישׁ וְשֵׁהֶם וְיִשְׁפֶה מְשַׁבְּצִים זָהָב יְהִי בְמִלּוֹאֲתָם". משמע שאין לפגום באבנים (אבני החושן) ואין להפסיד ממחצבם.

¹¹ תכונתו המרכזית של השמיר, מלבד עצם כוחו הפלאי למוגג כל חומר קשה, היא שהוא לא גרם לפסולת ולהפסד חומר. הוא חרץ (דחק) בחומר, באבנים היקרות של החושן והאפוד, בלי למעט ממשקלם וערכם. שים לב לביטוי "מראה להם שמיר מבחוץ" שממנו ניתן להבין שלא היה אפילו מגע פיסי של השמיר באבן. היו מסרטטים את האותיות בדיו ושמים את השמיר כנגדן (ראה הבדל דק בעניין בין פירוש רש"י וסטיינזלץ בגמרא שם). הדימוי של תאנה שמתבקעת ואיננה מפסידה ממשקלה (מתרחבת), מובן פחות או יותר. מה גם שלפי מסורות מסוימות השמיר היה מין תולעת (להלן). אבל לגבי הדימוי של בקעה שנבקעת בימות הגשמים ואינה חסרה כלום, נבקש את עזרת הציבור והמאיר עינינו במוטיב זה יבורך במי גשמים ומתיקות תאנים כל השנה ולא יחסר דבר.

¹² ראה פרקי אבות פרק ה משנה ו: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות".

¹³ איך מאחסנים את השמיר אשר מפרק כל דבר שבא במגע איתו? דווקא בדברים רכים כמו צמר וסובין של שעורים – ראה פירוש סטיינזלץ כאן. אבל הקופסה הייתה של עופרת (בדומה לאחסון חומר רדיואקטיבי?). עוד על השמיר, ראה הסיפור בגמרא גיטין סח ע"ב איך שלמה מחפש את השמיר של משה עבור בניין בית המקדש ושולח את בניהו בין יהודע להביא את אשמדאי מלך השדים שיגלה לו את סוד השמיר. משם כנראה נלקח גם המוטיב שהשמיר היה מן תולעת (ראה רש"י פסחים נד ע"א על השמיר), אך לא זכינו למצוא את התולעת שם. כל הסיפור המיסטי שם מתבסס על הפסוק בקהלת ב ח: "עשיתי לי שרים ושרות ... שידה ושדות". מדוע כרכו חכמים את סיפור השמיר של מקדש שלמה עם ענייני שדים ורוחות וסיפור אשמדאי ושלמה? לא זכינו להבין גם סוד זה. ראה שוב את שיטת ר' נחמיה בגמרא סוטה דף מח ששלמה לא נזקק לשמיר לבניין בית המקדש!

¹⁴ למרות שגם בציץ הזהב נאמר "פיתוחי חותם" נראה ששם היו הפיתוחים שונים בתכלית: לא שקועים, אלא בולטים, לא מעשה ניסים עם השמיר, אלא מעשה אמן רוקע בזהב. מקור חשוב לפיתוחי החותם של הציץ, היא הגמרא בגיטין כ ע"א האומרת: "לא היה כתבו שוקע, אלא בולט כדינרי זהב". זאת, במסגרת דיון כללי על "כתב תוכות" שבו האותיות בולטות, מול "כתב יריכות" שבו האותיות שקועות. ככלל, כתב יריכות נחשב ל"מעשה כתב" משום שיש בו פעולת יצירה וחקיקה, בעוד שכתב תוכות איננו נחשב למעשה: "ואיננו נכון בעיני שדוחקים את המשטח מסביב האותיות הן החלק שנשאר במקומו. ראה בגמרא סטיינזלץ שם שמסביר באריכות ובפרוטרוט את העניין וכן בפירוש בית הבחירה למאירי על הגמרא גיטין שם. ועל ציץ הזהב כבר זכינו לדרוש בדברינו ועשית ציץ זהב טהור בפרשה זו.

¹⁵ נחזור לפיתוחי החותם של אבני האפוד והחושן ונניח את עניין הציץ שכאמור הקדשנו לו דף מיוחד. רמב"ן מתייחס לנושא שלנו כבר מיד בתחילת פרשת תרומה בציורי הראשוני על הקמת המשכן שם כבר נזכרים אבני החושן והאפוד, ככתוב: "אבני שוהם ואבני מילואים לאפוד ולחושן". רש"י מסביר שם את עניין המילואים לעניין שיבוץ האבן בתושבת שלה: "על שם שעושין בזהב מושב כמין גומא ונותנין שם האבן למלאות את הגומא" וכן מפרש שם רשב"ם: "שהאבן ממלאה עומק המשבצת". אך רמב"ן דוחה שיטה זו בטענה: "ואיננו נכון בעיני כלל שיקרא אותם עתה אבני מילואים על שם שעתידי לצוות למלא בהם הגומא שיעשו להם". רמב"ן מעדיף את הפירוש ש"מילואים" או "מילואותם" הם תכונות באבן עצמה שתשארנה תמיד שלמות כפי שנחצבו בטבע. משם הוא מתגלגל, כבר בראשית פרשת תרומה, לעניין חריצת האותיות באבני החושן והאפוד שנזכר בפרשתנו.

¹⁶ אבני המילואים הן בראשיתיות וכמות שנמצאו בטבע כך תהינה במקדש, על כתפיו ולבו של הכהן הגדול. כחלוקי אבנים מן הנחל. לא יחצבו אותן ולא יחצבו בהן! האם אנחנו שומעים כאן את עניין חיבור המשכן לבריאת העולם (במדבר רבה יב יג וכן רבים) מזווית נוספת?

¹⁷ בטבע. נראה שרמב"ן יותר מרומז כאן לאמונה שיש באבנים מסוימות כשהן שלימות מהטבע בלי שיד אדם נגעה בהם, כוחות.

¹⁸ את "מילואותם" ושלמותם של האבנים שבטבע הבראשיתית אין לפגום. אז איך נחקוק שם את שמות בני ישראל? איך יתקיים "ושכנתי בתוכם", "ונשא אהרון את שמותם", אזכור האדם במשכן, בלי לפגוע בטבע הבראשיתית? הילכו שניהם יחדיו?

והנה באבני האפוד נאמר (להלן כח יא) "מעשה חרש אבן פיתוחי חותם תפתח את שתי האבנים על שמות בני ישראל", כי היו עושים חריץ בהם בכתובת השמות כאשר יעשו חרשי האבן, והנה לא היו במלאותם.¹⁹ אבל באבני החשן כתוב (להלן כח יז) "ומלאת בו מלואת אבן", וכתוב: "יהיו במלאותם" (שם כ), "והאבנים על שמות בני ישראל הנה שתיים עשרה על שמותם" (להלן לט יד) - לא מעשה חרש! ולכן לא היה למשה רבינו עצה בהם זולתי בשמיר שהזכירו רבותינו, כמו שאמרו במסכת סוטה (מח ב) אבנים הללו אין כותבין עליהן בדיו, שנאמר: פיתוחי חותם (להלן כח כא), ואין מפרשין עליהן באיזמל, שנאמר במלאותם (שם כ), אבל מביא שמיר ומראה להן והן נבקעין מאליהן". ובמלאותם לא נאמר אלא באבני החושן.²⁰

וְעֵתָהּ שָׁלַח לִי אִישׁ חָכֵם לַעֲשׂוֹת בְּזָהָב וּבַכֶּסֶף וּבְנֹחֶשֶׁת וּבְבַרְזֵל וּבְאַרְגָּוֹן וּבְרַמְיֵל וַתְּכַלֵּת וַיֵּדַע לַפְתַּח פְּתוּחִים עִם הַחֲכָמִים אֲשֶׁר עִמִּי בִיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר הָיָה דָוִד אָבִי: (דברי הימים ב פרק ב פסוק ו).²¹

כִּי הִנֵּה הָאָבֶן אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנַי יְהוֹשֻׁעַ עַל אֶבֶן אַחַת שְׁבַע עֵינַיִם הֲנִי מִפְתַּח פְּתָחָהּ נָאִם ה' צְבָאוֹת וּמִשְׁתִּי אֶת עֹן הָאָרֶץ הַהִיא בַּיּוֹם אֶחָד: (זכריה פרק ג פסוק ט).²²

רמב"ן הערה בענין השקל – סוף פירושו לתורה²³

ברכני השם עד כה שזכיתי ובאתי לעכה ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פיתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדים סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים כמו שמוזכר בסנהדרין, וקראו מן הצד האחד שקל השקלים, ומן הצד השני ירושלים הקדושה. ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השני צנצנת המן. ושקלנו אותה בשולחנות ומשקלה עשרה כסף אסטרלינג, והם חצי האוקיא שהזכירה רבינו

¹⁹ מפירוש רש"י אפשר להבין ש"מעשה חרש" הוא גילוף האבנים: "מעשה אומן של אבנים" ועניין גילוף האבנים, שיופם והתאמתם לתושבתם הוא עניין אחד; וחריצת האותיות בהן, פיתוחי החותם הוא עניין שני. אבל לשיטת רמב"ן לא הייתה עבודת אומן בהכנת האבנים. גם "חרש אבן" הוא על עיצוב האותיות, רק שאת זה צריך היה לעשות ובלו לפגוע בשלמות האבנים כמובן. כאן בא רמב"ן ומעביר הבחנה ברורה בין אבני האפוד בהן נאמר "חרש אבן" ובין אבני החושן. ראה שני הפסוקים שהבאנו בראש דברינו!

²⁰ רמב"ן מחדד את ההבחנה בין אבני האפוד ואבני החושן ולומד בגמרא בסוטה שהשמיר היה רק עבור אבני החושן! זאת, לכאורה, בניגוד לפשט הגמרא שאין בה הבחנה כזו. ראה פירוש רש"י ושטיינזלץ בגמרא שם על הביטוי "אבנים הללו" – "אבני האפוד והחושן". לא היא, אומר רמב"ן – רק אבני החושן, רק האבנים שהיו על לבו של הכהן הגדול, רק האבנים האלה נעשו בדרך הפלאית של השמיר ובלו הפסד חומר כלל – מילואותם בטבע ומילואותם במלאכת העשייה. אבני האפוד היו אבני מילואים בטבע, אבל עובדו במעשה אומן חרש אבן במקדש, מה שמצטרף לכתב הציץ לעיל שגם הוא נעשה בידי אדם. ומה למדנו מכל זאת לעניין "פיתוחי חותם"? שיש אכן גם שני מיני "פיתוחי חותם": זה של אבני האפוד (והציץ) שהיה מעשה אומן חרש אבן, כפי שעושים אומנים פיתוחי חותם במלאכת האומנות האנושית; ויש פיתוחי חותם של מעשה ניסים של השמיר וזה היה רק באבני החושן. אם כך, יכולים אנו להשתמש באין מפריעי בביטוי פיתוחי חותם בשפת יום יום ובייחוס למעשה אומן אנוש ואולי לצפות לפגוש "פיתוחי חותם" בין קפלי הארץ ונולדותיה, כפי שאכן אירע לרמב"ן עצמו בעלותו לארץ ישראל. ועל כך, בהמשך דברינו.

²¹ אמרנו שאין עוד "פיתוחי חותם" בתנ"ך, אך יש ביטויים קרובים. שלמה שולח לחירם מלך צור בקשת עזרה וסיוע בבנין בית המקדש ומבקש אנשים חכמים היודעים "לפתח פיתוחים". ראה פירוש רש"י על הפסוק: "ויודע לפתח פתוחים - דוגמת פתוחי חותם שיוודע לחתום ולצייר באבנים". וכן מפרש מצודת ציון שם: "לפתח פתוחים - ענין חתירת הצורות באבנים כמו פתוחי חותם (שמות כח)". אלא שמדובר באבנים אחרות. הפיתוחים אצל שלמה היו כנראה בעמודי הבית עצמו, במבנה בית המקדש. ראה מלכים א פרק ו פסוק כט: "וְאֵת כָּל קִירוֹת הַבַּיִת מִסָּבִיל קָלַע פְּתוּחֵי מְקַלְעוֹת כְּרוּבִים וְתַמְלֵת וּפְטוּרֵי צָצִים מְלֻפְּנִים וְלַחֲצוֹן". כפי שכבר הערנו, בבנין שלמה אין כמעט התייחסות לכלים, שום התייחסות לבגדי הכהונה. שלמה הוא שחונך את בית המקדש – נעלם לחלוטין הכהן הגדול שם. הדגש הגדול הוא במבנה עצמו. השמיר משמש לחתוך אבני הבנין ולא ליצירת אותיות החושן והאפוד. ראה שוב לעיל בגמרא סוטה מח לעיל מחלוקת ר' יהודה ור' נחמיה. לשיטת ר' נחמיה, בשביל מה היה צריך שלמה את השמיר?

²² עברנו לבית שני, סוף הנביאים. האם גם כאן נוכל למצוא רמז לפיתוחי החותם שמקורם במשכן בפרשתנו? רש"י יאמר שאין זה קשור לעניין כלל. ראה פירושו לפסוק בזכריה שם: "הנני מפתח פתוחה - מתיר קישוריה מפיר עצת האויבים אשר כתבו שטנה לבטל המלאכה". ומדרש בראשית רבתי פרשת וישב מפרש פסוק זה כך: "הנני מפתח פתוחה (שם) שלעתידי לבא הקב"ה מוציא מן האיסורין שהוא אסור ומוחל לעונות ישראל, ואין פתח פתוחה אלא התרת איסורין". אך לעומתם, ראה פירוש רד"ק לפסוק: "הנני מפתח פתוחה - כאילו היתה האבן קשורה כל הימים שבטלו המלאכה ועתה יפתח אותה וישם אותה בבנין. ויתכן לפרשו מענין ופתחת עליהם פתוחי חותם ולפי שהשלמת תכונת האבן היפה הציורים והפרחים. והכפתורים שיציירו בה בפתוח אמר כן על דרך משל, כלומר הנני משלימם לבנין בכל תכונתה". באופן דומה מפרשים גם המצודות.

²³ "הערה" זו של רמב"ן בענין השקל (מחצית השקל) נכתבה כנראה כאיגרת (כמסמך בפני עצמו) וצורפה, בדפוסים רבים, החל מדפוסים ראשונים כוונציה וליסבון וכלה בדפוסים בימינו, לסוף פירושו לתורה. והרי היא משמשת חותם פיתוחי לפירושו של רמב"ן לתורה. ויש אומרים שהיא צורפה למשלוח כתב ידו של פירושו לתורה ששלח לבנו מארץ ישראל, כך שהחיבור בין אגרת השקל והפירוש לתורה של רמב"ן הוא קדום ומקורי. כך או כך, זכינו לריכוז נאה ומקיף של כל תוספות רמב"ן לפירושו לתורה בספרם של [יוסף עופר ויהונתן יעקבס, תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל](#), מכללת הרצוג תשע"ג.

שלמה. וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות ההן ובכתיבה ההיא חצי משקלה, והוא חצי השקל שהיו שוקלים לקרבנות. והנה נסתייעו דברי רבינו שלמה סיוע גדול ...²⁴

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים ואחרית דבר: רמב"ן עולה לארץ בערוב ימיו ומוצא בה "מטבע כסף מפותח פיתוחי חותם" שעל פי המשוער הוא מטבע "שקל ישראל" מתקופת המרד הגדול (70-67 לספירה) שבצידו האחד שלושה רימונים ובשני גביע (רמב"ן מבין שהרימונים הם מקלו של אהרן שקדיה ופריה והגביע הוא צנצנת המן). ראה [אתר דעת הפיסקה מטבעות המרד הראשון והחורבן](#) וכן אתר [מוזיאון הכט שליך אוניברסיטת חיפה](#). אך בכך לא תמו פיתוחי החותם לאורך ההיסטוריה. שבע מאות שנה לאחר פטירתו של רמב"ן, מצאו מחדשי היישוב בארץ ישראל את [חותם הרמב"ן](#) עצמו ליד [תל כיסאן ממזרח לעכו](#).

²⁴ הנה רמב"ן גם יודע לפרגן לרש"י ולא תמיד חולק עליו וניכרין דברי אמת. רמב"ן מאשר בממצאים פיסיים מארץ ישראל ועתיקותיה את מה שרש"י חישוב ומצא במחשבתו ובעיון בספרים, ביושבו ספון בצפון צרפת המרוחקת, את מידת מחצית השקל. ראה המשך דבריו שם איך הוא מחשב ומחבר בין "הדינר שקורין בעכו ביזאנד שארדינט" ובין חישובי מחצית השקל של הגאונים ורבינו הגדול מהם קיבל רש"י.